

боти його фантазії не бракувало! Були реальні факти — і ще більше переказів про них! Чи було пролите де-небудь причастя? чи потоптано ногами? чи тільки били, а не забили нікого на смерть під час війни за старі і нові свята? — се так само не можна твердити на підставі слів Вишенського, як не можна і заперечувати можливості таких фактів на тій підставі, що ми не розпоряджаємо документальними підтвердженнями їх. Сильний, яскравий образ, намальований Вишенським, зостався цінним літературним свідоцтвом того, як відбивалася в уяві сучасників релігійна боротьба «благочестія» з «латинством» у тодішній Польщі. Він мусив робити сильне враження. Нижче, в «Одписі» Клірика Острозького, 1598 року, знайдемо патетичний образ горожанської війни, викликаної унією: «кровопроліства, мужобойства, забійства, тиранства, мордырства, нахоженья квалтовъ на дома, на школы, на церкви, обелженья шкарадого невѣствъ, паненокъ чистыхъ, душъ невинныхъ, паній зацныхъ и велможныхъ при самой начистьшой и страшной и непостижимой таємници и офѣре: при приймовану святѣйшихъ тайнъ тѣла и честныя крови Христовы — наполнили и наброили» (405). Се явна парафраза суворого й шорсткого, лапідарного образу Вишенського, розпущена водицею шкільної риторики. Вона служить свідоцтвом, кажу, яке враження викликали сі громи Афонської гори на Україні, як підхоплювались, повторялись, прикладаючись до всяких злоб дня. Се міра тодішніх літературних впливів нашого Івана з Вишні.

Писання до кн. Острозького і «До утеклих єпископів». Два твори Вишенського, написані приблизно в однім часі, в 1597—8 рр., з приводу вистей про унію, про відправу, дану їй на Берестейським соборі, про літературну і політичну боротьбу, що з сього приводу вив'язалася, — становлять кульмінаційний пункт творчості високоталановитого письменника і варті особливої уваги. Вони ілюструють дві сторони його виступу з приводу унії. Одна сторона — «до своїх», друга — до ворогів. Спільна ідеологія, спільний круг вражень і гадок, — тільки глибока різниця в тоні, в настрої й стилі.

Відти ж різниця і в розмірі. Для слів радості, признання, подяки, заохоти, що треба було сказати своїм, — вистачало небагатьох сторін. Акт обвинувачення проти апостатів, обґрунтований, умотивований, мусив бути без порівняння довший. Писання до кн. Василя має всього коло 15 тис. знаків, писання до утеклих єпископів — се найбільший твір Вишенського, коло 120 тис. знаків, три звичайні аркуші друку. З літературного й культурно-історичного погляду оба

мають визначний інтерес. Се найважливіші «людські документи» епохи! Вони являються психологічним наслідком тої ролі і значення, котре відчув за собою Вишенський після опублікування свого першого твору. Він виступає в них як признаний, авторитетний речник публічної української опіні. В гарячій боротьбі українського духовенства, панства, поспільства з своїми апостатами і з чужими сіячами й протекторами зради, він — голос християнської совісті, моральний арбітр, що судить і воздає, хвалить і підбурює, засуджує й карає. Почуття великої моральної сили, виявленої українським громадянством у сій боротьбі, знаходить вираз у сій ролі і дише в сих писаннях.

«Писаніє до кн. Василя» адресоване на ім'я Острозького як глави православних, властиво ж звернене «до всіх православних християн Малої Росії, так духовних яко і свіцьких, од вишого стану і до конечного», — так що воно являється паралеллю до попереднього «Писанія до всіх в Лядській землі живущих». Але коли той усовіщав, дорікав, грозив, — звернений до всієї людності, «розділеної в сектах і вірах розмаїтих», сей звертається до громади вірних, що саме тільки побідно витримали гарячу битву. Приводом була книжка, видана православними у відповідь на книжку противників про Берестейський собор. Думають звичайно, що був то «Апокризис» Фідалета, виданий у відповідь на книгу Скарги. Вишенський висловлює вдовolenня, що «тщегласіє» єзуїта, котре той «въ воздухъ отрыгнулъ», зачерпнувши «почерпалом мысли разума своего свій винализок (винахід)»; ніскільки не уловило вірних земляків. Він пояснює се тим, що їх «чистої віри сумніння» зачули «смад нечистої води»; зачерпненої «от студні злого і прелестного мудрованія», — і не прийняли її.

Але што мовити много! Благодарю Бога за твердость и сталость вашу. Благодарю за статечность и учтивость, учтивость — мовлю, котрую къ Богу вищле цноты, паненства вѣры своєю безъ всякой змазы (плями) и приганы заховуете. Што Боже дай, абысте и до конца заховали, зычу! (с. 206)

Провал ворогів уявляється Вишенському в образі глибокої ями, в котру провалилася римська пиха, величання римського папи і горді похвали його вістуна, «Єзуїти Ісусоругателя», що голосив перевагу римської церкви над грецькою: що ворота адові перемогли віру грецьку, а віри папи римського перемогти не можуть (теза Скарги в його обороні «Берестейського собору», розд. IX). Ся римська пиха спочатку нагадує Вишенському євангельського фарисея, що занісся був так високо в своїм самовдоволенні та провалився в ту яму, котру духзрителі звать «пропастю вічною» — «той

рів, що в нього впадає сам, хто його вирив». Але далі — в уяві Вишенського встає інший, ще яскравіший біблійний образ. «Єзуїта Исусоругатель» нагадує йому «Рапсака», висланця Сенахерима, царя ассирійського, — як колись сей самий образ у галицького літописця викликав посол угорського короля¹. В книзі пророка Ісайї, гл. 36, оповідається, як сей рапсак (се не ім'я, властиво, а назва герольда, кликуна) — іменем Сенахерима попереджав юдеїв, аби вони не вірили своєму цареві Єзекії і його керманичеві — пророкові Ісайї, що хтось може їх заступити перед ассирійською силою. Отже, як той рапсак, мовляв, так і нинішній єзуїт, парафразуючи біблійні слова, запевняв читачів, «яко нѣсть избавляяй Русь от невѣрія папи римскаго» Але руське серце відозвалося до Бога, заступника смиренних, щоб він звернув увагу на ту хвалькувату погрозу.

«Але, о Вышний, слыши и внуши тотъ гласъ! О Праведный, покажи свою правду! О Сильный, покажи свою силу! О Премудрый, объяви свою премудрость! О, Богатый, покажи свое богатство! Удиви милость свою въ своихъ! Покажи, гдѣ живеши, почиваеши и успокоиваши ся. въ тыхъ ли, которіи ся сами (боги)² быти мнѣмають, или въ тыхъ, которіи ся тебя соромѣють и послѣдними ся чинятъ?»

«Ты же вѣмъ, Благій, тако отвѣщаеши: «азъ непостижимый, и въ судбахъ неиспытанный и неизслѣдованный, о сыне, давно ознаймиль На кого призираю? призираю убо на смиренныхъ, кроткихъ и трепещущихъ моихъ словесъ» (с 206)

Значить, Бог побив і скинув у сей рів папську пиху і гордого папу, і хвалькуватого рапсака — єзуїта. Всі ці образи сплітаються в уяві автора, коли він закликає вірних прийти подивитись на «труп того рапсака — папежського гласа» (герольда), «скинений в рів папської гордині», і сотворити плач над «нагле здохлим» трупом», так, яко голоситься звичайно над небіжчиком:

Придѣте жъ теперъ, всѣ православни христiane, на видѣніе того Рапсака — папежского гласа! Часъ бовѣмъ приспѣль, да его на среду вытянемъ и плакати надъ нимъ, яко по нагле здохлом будемъ И учинѣмъ всѣ единогласно, елици истинными християны ся зовете и спасение всѣхъ любите, тому трупови невѣрія папежскаго погребѣ. И плачмо ся всѣ по немъ, яко погыбелю вѣчноу умре, и въ адовыхъ пропастехъ погребсти ся изволи. Трупъ гласа папежского невѣрія и гордости, яко «брамы пекелные вѣру грецку премогли, римское ж не премогли и премочи не могутъ, а то тымъ ижъ естъ папа голова и намѣстникъ святого Петра»

Сей естъ трупъ того рапсака, папежскаго гласа, нагле здохлый лежить. Подвигнѣте жъ всѣ милостивые утробы свое и оплате его! Уже бо его въ смиренни николи не узрите! Уже въ благочестіе и православие нѣколи возвратити ся не можетъ! і т д

¹ Див т III сер Історії.

² Сього слова нема, доповняю з контексту

Плачте, боголюбци, и стогните, глядячи на того трупа, и головами кивайте, ревность любви сердечной показуючи! И охтайте по немь, поминаючи яко красный былъ, коли здоровъ былъ, а теперъ якъ ся измѣнилъ, коли отрупѣлъ, бездушень сталъ¹. И мовте въ себѣ, поглядаючи на него

Чи не лѣпше было вѣрою живымъ быти, нежели невѣрнемъ здохнути?

Чи не лѣпше было смиреннемъ живымъ быти, нежели гордостю здохнути?

Чи не лѣпше было въ едности зъ нами быти и вѣчне жити, нежели отлучивши ся отъ насъ нагле здохнути и погибнути?

Чи не лѣпше было свѣтъ присносущнаго разума, православной церкви дарованный видѣти, нежели нынѣ въ тмѣ поганскихъ наукъ затворити ся и умрети?

Чи не лѣпше было въ простотѣ сердца, хвалячи Бога зъ нами посполу здоровымъ быти, неже нынѣ отлучивши ся отъ насъ комедійскимъ и машкарскимъ небоженствомъ оболѣти и умрѣти?

И зась обшедши гласъ того трупа плачучи тые слова мовте

Охъ, охъ, окаянный гласе! Чи не мовили тебѣ святые отцы, да ся не отлучаеши отъ церкви, яко левъ-дьяволъ изшедшихъ вонъ хватаетъ?

Чи не мовили тебѣ святые отцы, да ся не отлучаеши дружины, да не вмѣсто Иерусалима Горняго въ долнѣйшій адъ заблудиши? і т д (с 207).

На запитання голосильників, відки прийшла йому та нещаслива пиха, що його згубила, «безбожний глас» хоч-не-хоч мусить відповісти, що причиною було «безскорботное житіє» римське Патріархи під турком неволю терплять, «патріяршество у Турка купують», «бѣду терплять, страждуть, пуркгаторіумъ въ жизни сей въ тѣлѣ преходятъ» — а для того «брамы пекельные вѣро грецкую преогли быти розумѣють» (римляне). «Папежскую зась для того не преогли, мнѣмають, ижъ папежъ есть отъ неволѣ свободенъ, власть не отъ кого не купуетъ, никому ся не поклоняеть, не покоряеть» і т. д «И за безскорботное житіє учинилъ собѣ и своимъ папежъ пуркгаторіумъ по смерти, да ся чститъ и чстятъ, маючи тую владность яко голова и панъ всего свѣта». (Ідеї попереднього трактату про чистилище).

Справивши таким чином «погребъ невѣрію папы римского», як годиться, з усім прийнятим на Русі обрядом, з голосінням, автор на заключення звертається з коротким словом до земляків, закликаючи їх далі терпеливо зносити всі прикrostі за віру, пам'ятаючи, що православні проходять своє чистилище за життя (як се він вияснив у попереднім трактаті):

Нашея то вѣры пуркгаторіумъ отъ бѣдъ антихристового слуги папы римского и его угодниковъ² пльвемо и очищаемо ся, да достойни будемъ по смерти съ Христомъ вѣчне царствовать. Латина же будетъ зъ дьяволомъ въ геенѣ огненной по смерти вѣчне ся пуркговати (с 209).

¹ Тут і далі — слідує автор за звичайними мотивами і порядком голо-сінь.

² Царськ · учениковъ

Боятися ж погроз латинських нема чого: «єсть у нас славный звитежца (переможець), которій одним махненемъ 185 тисячъ войска асирійско побилъ,— єсть у насъ непобѣдимая сила, непроступное божество, святая єдиносушная Тройца» .. і т. д.

Як бачимо, «писаніє» побудоване зручно на тім біблійнім тексті. Ніде автор не пускається оповідати його: він пише для людей, настільки прочитаних у Біблії, що перед ними можна орудувати самими натяками і паралелями до подробиць її оповідання, пародіювати її вирази в приложенні до противної сторони (як єзуїт кличе русинам, що ніхто не заступить їх «од невѣрія папы римского»). Церемонія похорону і надгробного голосіння над «гласом папєжським» проведена теж сміливо і свобідно, без пояснень, що «се лев, а не собака». Читач сам зрозуміє, коли автор закликає його «ревность любве сердечной» показати над трупом «папського слова». Тон піднесений, стримано-тріумфальний проходить через усе писання. Місцями автор трохи переборщує в сій піднесений образності, в занадто вишуканих накопиченнях метафор (як то «почерпало мысли разума» або «Петрова истинного лову мережа словесъ Духа Святого»). Але, очевидно, се має, на його погляд, тільки піднести сей підвищений, тріумфальний тон і підняти тим настрої читачів-земляків.

Сим тоном «Писаніє» рiзниться від паралельного послання Афонітів, писаного теж Вишенським і висланого, мабуть, трохи ранш, а видрукуваного літом 1598 («юня 19») в острозькій «Книжици в десяти роздѣлахъ», як її звать бібліографи. Подібно як «Писаніє», адресоване воно «благочестивому княжати Василю... и всѣмъ христіанамъ православнымъ отъ сана и чина господьского начальствуемого: княземъ, паномъ, воеводамъ, такожде и духовнымъ епископомъ, и до послѣдняго степене, и простымъ смиреннымъ гражданомъ¹, въ благочестіи обрѣтающимъ ся еще въ Лядской земли». Але змістом воно ближче до «Писанія ко утекшим епископомъ»: висловлює ті ж міркування про мотиви, що погналі сих «отступників благочестія» до унії з Римом,— аби православні не надавали ваги їх відступництву і не бентежилися, що зостануться без пастирів. У тих владиках однаково не було нічого, що має характеризувати правдивих пастирів; вони шукали на своїх владцтвах не добра церкви, а роскоші і багатства для себе і своїх родин. З ними так, як і без них.

¹Отже міщанам! не нижче! нижчі верстви в рахунок не йдуть і у Вишенського.

« Се тема «писанія ко епископом», сим разом висловлена коротко і сухо — але не раз буквально в тих самих виразах, що в «Писанні» Послание Афонітів служить, таким чином, сполучником, що зв'язує разом сі два «писанія» — до кн. Василя і до єпископів, і хронологічно й ідейно Сі три твори становлять одну групу, і точна хронологія посланія Афонітів докладніше орієнтує або підтверджує ті хронологічні вказівки, що дає зміст обох «Писаній».

Послание Афонітів, очевидно, писане раніш від «Писанія до кн. Василя» В нім нема того бадьорого, самопевного, навіть тріумфального настрою, що в «Писанні» «Дойде къ намъ гласъ плачевный и толико скорбный, яко истиннымъ боголюбомъ и братолюбомъ, по Христовом словеси, братского паденія паче своеє души предпочитающе оплаковати, и о смерти отступленія отъ вѣры и благочестія умершихъ... скорбѣти и болѣзнувати душею і тѣломъ приходить», починається послание Афонітів. Воно написано було, очевидно, на перші вісті про зраду єпископів, перед Берестейським собором, коли ще ся апостазія викликала серед православних збентеження і страх. Вишенський іменем Афонітів потішає їх, що вони можуть цілком обійтись без таких лжепастирів: «Мощно бо быти безъ нихъ, занеже Богъ ихъ исъ церкве изналъ и обесчестилъ — понеже недостойнѣ тые престолы съдержать и тоє имя (пастирів) на себѣ носятъ; и не мни: слава се имъ, но безчестіє и вѣчноє отпаденіє Христа и святыхъ его». Але як обійтись без владик фактично, як організувати без'єпископську пресвітеріанську церкву, він не пояснює і сим разом, так як і в «Писанні до всіх у Лядській землі».

Взагалі невеличкий сей твір написаний прозоро, логічно, переконуюче — тільки що, власне, не дає нічого конкретного понад стереотипове дораджування терпеливості в скорбях і віри в спасенність православної віри. Спинятись ближче над висловленими в нім гадками нема потреби, бо вони повніш і яскравіш розвинені в «Писанні до єпископів». З літературного погляду послание Афонітів також не має чогось замітнішого.

«Писаніє к утекшим от православное вѣры епископом», як називає його Вишенський в оглаві «Терміни», в оригіналі має таку адресу-вступ:

Вельможнымъ ихъ милости паномъ
архиєпискупу Михаилу, бискупомъ Потѣю, Кирилу, Леонтию, Деонисію
и Григорку,—

свъвыше память покаянія, страхъ геєнны и будущаго суда низпослати
ся отъ всевидящого ока троичнаго божества: Отца и Сына и Святаго Духа,

Іоаннѣ мнихъ зъ Вышнѣ отъ Святыя Афонскія горы усердно вамъ зычтъ!

Очевидно, ся ядовита апострофа не більш як літературна форма. Писаніє так же мало звертається до владик своїм змістом, як і попереднє «писаніє» до князя Василя Воно призначається теж православній громаді Має завданням повніш розвинути гадки посланія Афонітів — що за «утекшими» нема чого жалувати, бо вони втекли, власне, тому, що нічого не були варті. Але полемічний темперамент тягне Вишенського до діалогу, се його спеціальність. Замість критикувати в третій особі сих арцибіскупів і біскупів, як він їх іронічно потитулував в новім їх стані,— він краще всипле їм все, що зможе, просто в вічі, в тім же іронічнім тоні, взятім у сім вступі —

Ознаймую вашимъ милостямъ, пише він їм,— «ижъ достигло мя вашего подвига, труда, ревности и тшания писаніє зовемоє: Оборона згоди зъ латинскимъ костеломъ и вѣрою Рьму служачею»¹ — вами ходатаями і будовничими² той мененой³ згоди, унеи змієвои⁴ отъ Руского народу клеченоє⁵. И видѣвши тоє велми почюдиж ся не⁶ простымъ малымъ чудомъ, але съ удивленіємъ великимъ и ужасомъ, розсуждаючи въ собѣ самъ, въ затворѣ — темницѣ безмолвїя сѣдячи яко како и откуда бы ваши милости такой ласки — дару блаженства и святости доспѣти могли? Чого и я частію свѣдомъ, яко есте таковыхъ почестій и благодати отъгорѣ николи не искали ани просили И слѣда Христова скорбнаго не топтали, и пелгримащій къ горнему Іерусалиму забавою молитвы умное не творили А такъ знагла, безъ заслуги жадной отъ Бога тую годность, зацность⁷ и достоинство дару привлащати (як бы запевне отъ небесного откровения!) собѣ смѣете и сию згоду, вѣры таинство съ безвѣрствомъ тосуючи, мѣшаєте и спюиваете» (с 227 У. 1015)

Не покладаючись одначе на свої попередні відомості про сих «будівничих згоди», каже Вишенський, щоб не зробити їм часом кривди скороспішними осудами, став він ближче розбирати їх поведінку, шукаючи в ній «слідіу евангельського», що характеризує людей, яким Бог доручає «живота вѣчного таємниці». Ступені того «слідіу евангельського» мають бути такі: «вѣра крещеная», сповнювання заповідей господніх, отверження себе, облишення майна, рідні і мирського содружества, «конечная нищета» і потім: очищення, просвіщення, совершення — «о чом читай Діонісія Арео-

¹ Іронічно пародійований заголовок книги Скарги «Описание и оборона събору руского Берестейского», випущеної анонімно на поч. 1597 р. Тези, що їх Вишенський далі вкладає в уста єпископів, зходяться з тезами сєю книги Скарги

² Підгір

³ «Так званої згоди»

⁴ Сі два слова в Цар (л 439) оуней змієвої

⁵ Клетити — недбало будувати (від клеть).

⁶ В друк сього «не» нема.

⁷ Усп і Акты: гордость, у всіх списках годность

пагіта, О священноначаліи», підставу візантійської містики — див. вище.

Але ж бо не тільки тих вищих прикмет, вказаних Ареопагітом, не знаходить Вишенський «за біскупами», але й найнижчих ступенів вони не пройшли. Слідство, проведене ним у сій справі над ними, переходить у чудові побутові образи, які дають сьому творові одне з найперших місць у нашім старім письменстві:

Покажете ми убо, о згоду вяжучи, гдѣ которій зъ васъ первый степень самъ собою выполнилъ и въ вѣрѣ основанной въ непорушеномъ фундаментѣ съ исполненными заповѣдами ся знайшоль?

Не ваши милости ли вѣру дѣлы злыми напередъ еще разорили?

Не ваши милости ли прагнення лихоимства пѣнежного и достатку мірского жерело похотій въ себѣ распустили и насытити ся никакоже не можете, и еще большею алчною и жаждою, свѣцкихъ достатковъ пратнучи, оболѣли ¹ есте?

Покажѣте мнѣ, о згоду вяжучи, гдѣ которій зъ васъ въ мірскомъ житіи будучи оныхъ шесть заповѣдей, отъ Христа узаконеныхъ, самъ собою исполнилъ, то естъ алчныхъ прекормилъ, жадныхъ напоилъ, странныхъ упокоилъ, натыхъ одѣялъ, болнымъ послужилъ, въ темницахъ навежалъ?

Не ваши милости ли тыхъ заповѣдей не толко въ мірскомъ чину ² разорили есте, але нынѣ въ мнѣмаючемъ ся духовномъ неперестанно разоряете?

Не ваши милости ли алчныхъ оголоднѣваете ³ и жадными чините бѣдныхъ подданныхъ, той же образъ божій што и вы носячихъ, на сироты церковныя и прекормление ихъ отъ благочестивыхъ християнъ наданыхъ? Лупите и зъ гумна стоги и обороти волочите. Сами и зъ своими слуговинами прекормлюете ⁴ оныхъ трудъ, и потъ крѣвавий лежачи и сѣдечи, смѣючи ся и граючи пожираете, горѣлки ⁵ препущаные куриете, пиво тройкоє превыборное варите и въ пропасть несытнаго чрева вливаете.

Сами и зъ гостями своими пресыщаете. А сироты церковныя алчутъ и жадуютъ.

А подданные бѣдные въ своей неволи рочного обходу удовлѣти не могутъ.

Зъ дѣтми ся стискають, оброку ⁶ собѣ уймають, боячи ся да ⁷ имъ хлѣба до прошлаго урожаю дотягнеть!

Гдѣ которій зъ васъ странныхъ въ дѣмъ увель, упокоилъ, ублажилъ, ноги авраамски ⁸ страннику умылъ? Не ваши ли милости сами нынѣ у мнѣмаючимъ ся духовномъ чину изъ странныхъ ся ругаете, хулите, поносите, ненавидите, злословите, клеветаете што ся показало ⁹ съ тыхъ устъ смродливую згоду вяжучихъ! Которіе тымъ духомъ ругали мовячи: «А што жъ суть патриархи или грецкіе владыки? жебраки, волоцуги, змаменники ¹⁰!» Видите ли вашего мудрования страннопріємство ¹¹?

¹ Розхорувались

² Ще бувши в миру

³ Підг

⁴ З'їдаете

⁵ Буква г̄ віддає видання Успенського

⁶ Да

⁷ Зам «єда» — «чи»

⁸ Як Авраам странникам

⁹ Акты показано

¹⁰ Обманці

¹¹ Усп.. стреннопріємство

Гдѣ есте нагихъ одѣвали? Не ваши милости ли сами обнажаєте изъ оборы конѣ, волы, овцы у бѣдныхъ подданныхъ? Волочите дани пѣняжнѣе, дани пота и труда отъ нихъ вытягаєте, отъ нихъ живо лупите¹, обнажаєте, мучите, томите, до комятъ и шкутъ² безвременно зимою и лѣтомъ въ непогодное время гоните. А сами яко идоли на одномъ мѣстцѣ присѣдите, или если и графиг си юго трупя ондолотвореннаго на другое мѣстце перенеси, на коллскахъ якъбы и домо сѣдючи безскорбно преносите (ся).

А бѣдные подданные и день и ночь на васъ трудятъ и мучятъ,— которыхъ кровь, силы и пращи и подвига высавши и нагихъ в сборѣ и коморѣ учинивши, вырванцовъ вашихъ, вамъ предстоящихъ фалюндышами, утрѣфинами и каразіями³ одѣваєте, да красногядствомъ тыхъ слуговинъ око накормите. А тые бѣдници подданные и простой сермяжки доброй, чимъ бы наготу покрыти могли, не мають!

Вы ихъ пота⁴ мѣшки полны — грошми золотыми, талярами, полталярами, орты, четвертаки и потройники напыхаєте, сумы докладаєте въ шкатулахъ. Мѣста где бы которой особѣ съ тыхъ помененыхъ годное было почивати расправуете. А тые бѣдници шелюга за што соли купити — не мають! (Акты 230, Усп 1018—9)

Пройшовши такимъ порядкомъ ще й инші контрасти з заповідями христовими в житті авторів уніі («згоду в'яжучихъ»), — автор вказує, що замість кинути «имѣнія, сродство і мірское житіє», приймаючи на себе «хрест христовъ» — епископське священня, вони навпаки — на епископство йшли на те, аби доходити розкоши, багатства, маєтків для себе і для «сродства». Доказує се загально про всіх, а потім коротко розбирає індивідуальні біографії кожного зокрема:

Покажіте ми, о згоду вяжучіє, гдѣ кой зъ васъ міра ся отреклъ, крестъ Христовъ на рамо взялъ и душу свою въ жизни сей възненавидѣлъ?

Не ваши милости ли болшую помпу и таинство своволного житія вѣка сего въ себѣ нынѣ изобразуете? Болшее достатки въ мниманомъ духовномъ нижли въ мирскомъ чину угонили есте! Славы и богатства дотиснули ся есте, чога въ мирскомъ чину не имѣли есте! Тучните ся, кормите, питаєте, насыщаєте чрево роскошными снѣдми, кгласкаєте гортань смачнѣйшими кусы, услаждаєте, смакуєте, мажете, собѣ угаждаєте, волю похотную во всемъ исполняете?

Покажіте ми, о згоду вяжучіє, гдѣ который зъ васъ оставилъ домъ, села, имѣнія, маєтность, сродство и мірское житіє Господа ради?

Не ваши милости ли того ради и бискупства ся докопали, яко да сокровище болшее имѣней, маєтность, скарбовъ пѣняжныхъ и прибитковъ въ церкви божой знайдете? Слугъ личною двояко и трояко, нежели перво ести мѣли, умножаєте? Славою вѣка сего коронуєте ся! Въ достаткахъ безпечалныхъ и роскошныхъ якъ въ маслѣ плываєте! Дочки богатымъ виномъ бискупскимъ обвинуете!

Зятей панами пышно-гордѣйшими починили есте!

И своихъ повинныхъ церковнымъ, сиротскимъ, убозскимъ и слѣда христова держачихъ ся добромъ обогатили есте!

¹ З живих лупите

² Берлини, баржі

³ Роди сукна

⁴ Себто потом

Титулы имъ славнѣйше у свѣта сего починили есте!

Отъ войскихъ на подкоморихъ, отъ подкоморихъ на судій, отъ судей на кашталяны, отъ кашталяновъ на старосты, отъ старость на воеводы перево- рочаете!¹

Покажѣте ми, о згуду вяжуче, гдѣ которій зъ васъ тотъ конечный сте- пень Петрова гласа исполнилъ «Се мы, рече, оставихомъ вся и вслѣдъ тебѣ идохомъ, что убо будетъ намъ?» Не ваши милости ли болшей нынѣ маєе нежели перве есте имѣли, и богатшими и пышнѣйшими есте нежели перво есте были? А если неправду мовлю,— отвалимъ тотъ надгробный камень и узримъ явно все житіе ваше першее въ мірскомъ стану и нынѣ рекомо въ духовномъ хто што перво былъ и что имѣлъ, и хто те перъ есть и што имаеть?

Начну же отъ мірославнѣйшихъ Перво, его милость кашталянъ Патѣй. Если и кашталянства титулъ догонилъ, але толко по четьре слуговины, и въ одежди, якая барва вмѣстити ся могла, за собою волочилъ А нынѣ, коли бискупомъ zostалъ, перебѣжить личба и десятковая, и барва скупо до- рожшая и славнѣйшая!

Также и его милость архиепископъ Коли простою Рогозиною былъ, не знаю, если и два слуговины переховати на службу свою моглъ! А нынѣ личбою переважить и десятокъ, барвою ровно съ першихъ!

Такоже и Кирило² Коли попомъ простымъ былъ, толко дячка за собою волочилъ, котрому кермашами пирожными³ заплату чинилъ А нынѣ коли бискупомъ zostалъ, догонити слугами и барвою першихъ!

Также холмскій! Коли в Луцку жилъ, Саксономъ⁴ и Майдебурскимъ правом свое черво кормилъ А нынѣ, коли бискупомъ осталь, мусить бы- ти — и слуговинъ собѣ набылъ!

Такоже и Григорко! Коли дворяниномъ Рогозинымъ⁵ былъ, и хлопчи- ка⁶ не имѣлъ! А нынѣ мусить быти и тотъ теперъ, коли бискупомъ зо- сталъ, въ черевѣ ширшій, в горлѣ сластолюбнѣйшій, въ помыслѣ высочайшій, въ достатку богатшій и въ слуговинахъ доволнѣйшій!

А пинского въ первомъ житію не зналемъ, але по нынѣшнемъ показует ся, што и тотъ якъ и другіе также едино⁷ Бо вижу якъ не вслѣдъ Христа, но вслѣдъ свѣта сего пеллгримацію всѣ вышѣ реченные трудять (Акты 231=Усп 1020—1).

Так перетрусивши всіх разом і кожного зокрема, Вишен- ський кінчить першу частину свого писання моральними упі- неннями владикам, аби подумали про страшний суд і муки тогосвітні і покаяться, а коли «великого подвига покаянія» не можуть показати, принаймні аби вернулись до православ-

¹ Цар превозвращаете (л 450)

² Терлецький, владика луцький

³ Зам пирогами кермашовими (відпустовими).

⁴ В усіх сп Сексономъ Саксонський кодекс права, прийнятий в міських судах, як і «магдебурзький» Вишенський хоче сказати, що владика холмський, Дюнісій Зборівський чи Збируйський в миру був якимсь урядником — юристом або адвокатом

⁵ Григорій Загоровський, владика полоцький, був «протонотарієм», секретарем митрополічим Взагалі, приймається, що Вишенський чи з недо- стачі докладних відомостей, чи з полемічних мотивів допустив різні недо- ладності в цих біографіях

⁶ Цар, друк хлопчика

⁷ Цар; друк єдиною.

ної церкви — «духъ свой въ православной вѣрѣ испустите». Бо інакше в вічнім геєнським огні будуть клекотіти разом «з папами своїми».

Ся перша частина, як бачимо, становить сатиру на владик у тіснішій значенні. Визначається незвичайною силою, барвистістю вислову, щасливим сполученням гніву на лжепастирів і широкого глибокого співчуття для покривджених «сиріт церковних», «убогих підданих».

Контрасти сього убожества, змальованого в таких м'яких, сердечних тонах, з грубим цинізмом «біскупів», як він їх скрізь іронічно величає, — безсумнівно належить до найкращих речей нашого письменства і являється перлиною творчості Вишенського і цілого письменства сеї доби.

Друга частина, що по сім наступає, присвячена мотивам унії, що виставляються нібито самими її авторами. Автор вибирає «нѣкоторые артикулы на православныхъ съпротивоборно и хулно реченые» — ставить таких пунктів, або «стихів», чотири, розуміється, досить свобідно їх «стилізуєчи»:

1) «Яко въ костелѣ Римскомъ не пытаются ся біскупове своихъ овечокъ въ премѣнахъ и вымыслахъ своихъ, которыхъ въ костелъ вносятъ; але што постановяють, то кажуть своимъ держати, а они тежъ слухають пастырьевъ своихъ, — также бы и въ Руси быти мѣло». Се теза про монархію як принцип Римської церкви в згаданій книзі Скарги дуже свобідно інтерпретована, але хоч і в іронічній формі, вона вірно віддає мотив переходу владик на унію

2) «Якъ дурные и безчестные патриархи ничего славного и пожиточного приѣжаючи въ земли сей не чиняють — якъ Іеремѣя учинилъ: толко хлоповъ простыхъ шевцовъ, сѣделниковъ и кожемяковъ над епископовъ преложилъ, и увесь порядокъ церковный отъ духовенства отнявши свѣтскимъ людемъ въ мощь подалъ, въ чомъ великое уближене власти епископской учинилъ». На тему негідних вчинків патріархів і Єремії зокрема Скарга дійсно виписав кілька прикрих речей, класична ж фраза про хлопів простих — шевців, кожемяків, сідельників веде свій початок від гнівних нарікань львівського владика Балабана на братчиків, хоч сам Балабан, відскочивши в останній хвили від унії, під стріли Вишенського не попав. Пор. ще нижче.

3) «Яко отъ неволникъ до пана, яко отъ страдалцевъ патриарховъ оторвавши ся до свободного и нѣкымъ не владомого папы пристати волѣли» (Свобідна інтерпретація міркувань про поневолення грецької церкви)

4) «Яко то не чудо ся стало, ижъ зъ вина вода ся учинила въ згодной мши рымской вѣры попа на православной вѣры престолъ отправанной, але такъ омылкою и трафункомъ ся тоє прилучило» (А 233=У. 1024).

Сей четвертий «стих» попав сюди зовсім не до речі: він становить зміст третьої, зовсім окремої, останньої частини «Писання». Друга ж частина «Писання» присвячена головно першим двом, дійсно принципальним мотивам унії.

Та перше ніж приступити до їх розбору, автор не утерпів, щоб ще раз не відсудити від поваги й авторитету речників сих мотивів, хоч досить сильно зробив се вже в попередній

частині Заявляє, що не дивується «хулі, безчестю і лжи», висловленій ними «на благочестіє» (православну віру), — навпаки, дивувався б, коли б почув від них щирій і правдивий суд. Бо ж се люди цілком далекі від церкви, її науки і моралі. І знову звертається до них з такими закидами:

Прочтѣте пилне въ той книзѣ сумненя своего и видите, не съпротивное ли школы ученя¹ тымъ плодомъ истиннымъ проходили есте? Не въ сварахъ ли, препиранияхъ, прехитренияхъ, преборенияхъ прокурацкихъ и велерѣчницкихъ лжею истину пребороти всегда учачи ся увесь вѣкъ свой изнурили есте?²

Не днесъ ли кашталяны, дворяны, жолнѣрми, воины, кровопролійцами, прокураторми, курцыяны, корчмарами³, купцами, медвѣдниками — а утро попами, а поутру бискупами, а по утру утрешнемъ арцибискупами починили ся есте? Како вы можете истину глаголати, о школѣ истину учащей не слыхавши? (А 234=У 1026)

Покажѣте ми, о бискупи, где которій зъ васъ иноческаго житія степенъ, къ Христу и духовному разуму скорбнымъ путемъ ведущий, самъ собою пролѣзъ, — безъ которого искуса (законъ мовить) епископъ быти не можетъ?

Тотъ законъ есте попнали и в-нивечъ обернули! А то чому? Для того ижъ не толко искуса иноческаго не знаєте, але ни того самого голого имени: што есть инокъ? не слыхали есте. И якъ перво въ мирскомъ стану, такъ и нынѣ рекомо въ духовномъ, албо и двояко горше, а мирскими есте и мирско живете и мудруете!

Где которій зъ васъ диаконскій степенъ многолѣтнимъ искусомъ священнодѣйства служебного по законѣ прошолъ? — Тому и сами признаете, ижъ ся отъ васъ кгвалтъ сталъ⁴ Въ котромъ (диаконстві) забави⁵ не толко не чинили есте, але не знаю — епископствомъ если не попередили есте его?⁶

Где которій зъ васъ священство по закону узаконенному постигль? — Тое и сами признаете, ижъ отъ васъ зк(г)валчено есть!

Где котрій зъ васъ епископство отъ вышнего звания, дарованія и освященія и отъ всенародного избранія гласа⁷ въсприялъ? Тое и сами признати мусите, яко зкгвалтили есте! і т д. (А 235=У. 1026—7)

По сій філіппіці автор приступає до мотивів уні — першого і другого. В принципі вага зводиться до одного: владики не хочуть участі вірних у церковних справах, так як нема того в римській церкві; в православній же вірні присвоїли собі се право, і патріархи їх у тім підтримали. Се питання

¹ Школа, в котрій проходили сѣте свою науку, чи не була противна плодам церковним?

² Се була загальна болячка не тільки православної, але так само і католицької церкви, і католицькї синоди XVI в так само наркають, що їх єпископи замість богослов'я студюють право, з огляду на безконечні процеси за церковні маєтності, що їм приходилося вести.

³ Сих трьох слів бракує в Актах, див Усп с 1026, єсть в Підг. і Цар

⁴ Що ви силоміць зломнїли церковні постанови про священство

⁵ Довшого перебування

⁶ Чи не стали єпископами, не будши дяконами

⁷ Принцип всенародного вибору єпископа, принагідно кинений тут Вишенським, впливає з його концепції всенародної, громадської церкви, котру він особливо повно розвиває зараз далі (пор вище).

про право вірних набрало тоді особливої гостроти з огляду, що уряд став на становищі єпископату, приймаючи принцип, що в справах церковних рішають тільки єпископи, вірні ж голосу не мають; тому признавав правосильним тільки уніатський Берестейський собор і проголошену на нім унію. Неправосильність православного Берестейського собору, що унію опротестував, католицько-уніатська сторона доводила між іншим тим, що в нім брали участь світські люди. Відповідав їй, і досить місця присвятив обґрунтуванню права світських громадян «Апокризис» Філалета, і Вишенський по-своєму також вияснює його, посилаючись на слова Христа і ап. Павла, щоб вірні розбирали між пророками і лжепророками, між пастирями правдивими і розбійниками, між тими, що носять образ ап Павла, і тими, що «земная мудрствують» Доводить, що владики неправильно хулять «овець право (правильно) мудруючих» і даремно прозивають русинів дурними за те, що вони

если и малое порохоно ереси въ своей церкви ока отъ лжеименныхъ пастырей, запорошити хотячихъ, ошупаютъ ¹, заразъ очищаютъ и вонъ измѣтуютъ, а у Латины лжеименные пастыре цѣлымъ бервеномъ вымысловъ новыхъ зѣнцу спасения людского завалили, а прописнути и промовити за истину немашъ кому! А то чему? Для того ижъ якъ мертви всѣ овци въ той долинь костелного безсловесного послушенства ока бервеномъ власти пастырское привалены суть, и въ нечувствѣ и безгласи сѣдят, и о спасени своемъ — збавени ² будутъ или ни — не вѣдаютъ, толко якъ ся кому трафить, безсмыслно и скотски умирають (А 237=Усп 1030)

Ся римська практика зовсім не згідна з духом християнства, доказує Вишенський,—

Видите ли, ижъ римскіє овца не добре чинять, што о своемъ спасени не дбають?

Видите ли, ижъ недобре римскіє овца чинять, што куревникомъ и дворяномъ безвстыднымъ надъ собою владѣти допущаютъ?

Видите ли, ксендзове бискупы, якъ неслушне того прагнете, яко да звычаемъ римскимъ надъ рускими овцами владнете?

Видите ли, яко слѣдъ антихристовъ ухвалили есте, и себе ни въ чомъ не гледѣти закауєте, блуду же и вымысловъ (отъ мистра діавола вами изъученнымъ) ³ словеснымъ, образъ божій и подобіє носящимъ овцамъ безгласно якоже скоту послѣдовати повелѣваете?

Видите ли, яко сами (отъ которыхъ бы ся образъ чистоты, паненства невинности ⁴ чистое вѣры и доброго сумненя въ облюбеници — церкви Христа Бога — показати мѣль) прелюбодѣйцами, шетечниками и куревниками

¹ Конструкция фрази досить крута Русь в око своєї церкви навіть мале порохоно ереси, вкинене лжеименними пастырями (що хочуть те око церковне запорошити), зараз вимацують, виймають і викидають

² Спасени

³ Друк изученыхъ (так і Цар)

⁴ Сих трьох слів бракує в Актах, див Усп і Цар.

стали есте ся, и отъ жоны законное вѣнчалное — вѣры восточное украдши ся, до зануза штетченства ¹ римского отбѣгли есте! (А 238=У. 1031—2).

Тим Вишенський, як каже — «першую баснь вашу (перший мотив): якъ хотѣли есте по-римски надъ Русю владѣти, — отпавилъ».

Приступаючи до другого мотиву, з приводу згїрдливого відзиву про «хлопів», допущених патріархами до участі в церковних справах, він розвиває свою теорію демократичного християнства, в коротшій формі начеркнену їм уже в апології іночеського чину, в тезі про духовне шляхетство:

Чемъ же ся вы духовными зовете, а тѣлесне и погански мудрствуете и глаголете, лѣпшими ся надъ другими чините, и отъ плоти и отъ крови порождениємъ, а не отъ Бога свъше — хвалите! А Іоанъ евангелистъ не тыхъ которіе ся въ злоголавыхъ подушкахъ и китайчанахъ пелюхахъ родяты блажить, але которіе ся убого въ земны богатства, но (въ) небесны богатства отъ Бога свъше родяты, сихъ вѣрными и зацными быти розумѣте? ²

Якъ же ся вы духовными — а не толко духовными, але и вѣрными звати можете, коли брата своего, въ единой купели крещения вѣрою и отъ единой матери — благодати ровно зъ собою породившаго ся подлѣйшимъ отъ себе чините? Уничтожаете и ни за что быти вмѣняете? Хлопаете, кожемякаете, сѣдельникаете, швецями на поруганіе прозываете?

Добре! Нехай будетъ хлопъ, кожемяка, сѣдельникъ и швец! Але въспомяните, яко братъ вамъ ровный въ всемъ есть! Для чого? Для того ижъ въ едино трепостасное божество и однимъ способомъ зъ вами ся крестилъ. И одною благодатию и даромъ вѣры облеченъ ся сталъ. И одною печатию Духа Святого на христіанство запечатанъ есть А подвигомъ и вѣрою дѣлною — еслижъ и одного отца и матери вѣры и крещения есть, — можетъ быти кожемяка отъ васъ лѣпшій и цнотливѣйшій ³!

Пытаю tedy тебе, ругателя имени: чимъ ты лѣпшій одъ хлопа? Албо ты не хлопъ такой же, скажи ми! Албо ты не тая жъ матерія, глина и персть, ознайми ми! Албо ты не тоє жъ тѣло и кровъ? Албо ты не тая жъ желчь, харкотины, слина и тлѣніє ⁴? Или ачей ты отъ камене утесанъ? Или не маешь кишокъ и слизу хлопского въ собѣ? ознайми ми! Или ачей ты костеный такъ безъ тѣла родил ся еси? дай ми знати о томъ!

Зась пытаю тебе, и не оставлю пытаючи: чимъ ты лѣпшій надъ хлопа, повѣжъ ми, и свѣдоцтво дай — не гордую хулу и дмене, але божественнаго гласа писаниємъ покажи! А егда показати не можеш, яко ты каменный, костеный или наветъ и золотый, толко такой же гной и тѣло и кровъ яко и всякъ человекъ, — чимъ же ся ты лѣпшимъ показати можеш надъ хлопа? Явно, яко ⁵ ничимъ другимъ толко хулою и величаниємъ гордости предъ человекомъ. А предъ всевидящимъ окомъ — окаяниѣйшій и всѣхъ тварей безчестнѣйшій еси, всякое бо — рече — высокое въ человекѣхъ мерзко и нечисто предъ Богомъ (А. 239, У. 1032—3).

Христос самим народженням своїм хотів дати приклад і науку смиренності —

¹ Дому розпусти.

² Наступає цитата про тих, що не від похоті, а від Бога родились.

³ Наступає, як приклад, не дуже влучний, на наш погляд: благословення дане молодшому Яковові, а не старшому Ісавові.

⁴ Пор вище.

⁵ Так П. і Ц.; друк.: двічі «явно».

Для того ся такъ нишетно родить, абы потомъ въ замкахъ, палацахъ и коштовныхъ дворѣхъ родячіе ся над¹ тыхъ которіе ся въ хлѣвѣ родять не возносили и лѣпшими не чинили ся!

Для того ся теселскимъ² сыномъ зовет, абы тые которые суть кролевскіе и княжацкіе сынове — надъ кожемячинихъ сыновъ не возносили и лѣпшими не чинили ся!

Для того на гною, въ вертепѣ, безъ слугъ въ пелюшищахъ ся родить, абы тые которіе на подушкахъ мягкихъ въ замкахъ, дворахъ и коштовныхъ кгмахахъ при многу слугъ и дворянъ въ тонкихъ китаикахъ и у полотнахъ флямскихъ ся родять — надъ убогихъ сиротски³ голо и безъ достатку всякого родячихъ ся лѣпшими не чинили ся (А 240, У 1034—5).

«Ксендзове-бискупи», шо не йдутъ слідами Христа — «над братію свою лѣпшими чиняться и на нихъ хлопають й кожемякають» — показываютъ («одежду») не Христа, а Антихриста Вони не мають права називати себе християнами. Вони погані, і «поганство» з усіх боків показує на їх життя і мудрования як на своє.

«Томъ вамъ показаль, яко христіане нѣсте», кінчить сей роздл автор, і так віддавши їм за хулу на патриарших хлопів, переходить до розбору пороблених розпоряджень. Були вони дурні чи мудрі?

Ижъ онъ видѣль церковь Христову заплюгавленую, нечистыми пастырни чревопасными мѣста хвалы божія позаляганы⁴, властію мірскою и мучительствомъ поганскимъ зневоленую, злымъ и нечистымъ житіємъ поруганную, похуленую и до конца обезчестеную

И видѣль, яко волци пастырообразные на стервѣ церковного лихоимства крѣпко сѣдятъ и заюшили ся⁵ суть.

Изнати еслибы ихъ отъ того стерва и хотѣль, смерти звѣролютства оныхъ избѣгнути бы не могль!

Штожь чинить?

Созываетъ стадо словесное, овца Христовы — будь кожемяки, седельники, шевцы, всякого стану, чину и возраста православныхъ христіанъ.

Съзвавши сихъ мовить къ нимъ тыми словы: «Спасайте ся, братія мои, сами! а пасрмиты спасти ся не можете!»

Чему? Для того ижъ они о спасеніи не толко о нашемъ, але и о своемъ ни мало не мыслять!

Уже пастыре ведлугъ свѣта сего пелгримують!

Уже пастыре князю вѣка сего на службу его приказали ся суть⁶!

Уже пастыри о вѣчный животь и вашъ и свой ничего не дбають!

Уже пастыри нынѣшній вѣкъ выжити, выроскошювати, выславити ся, выгордити ся⁷, выбогатити ся, вимудрити ся умыслили суть!

¹ Ц, в друк «на»

² Підг, в Арх і Ц — тѣлеснымъ

³ Ц, в друк сиротский

⁴ Друк.: позалѣганую

⁵ Роз'ярились.

⁶ Вступили до служби Антихристови Логично се найтяжче обвинувачення, і повинно було стояти на кінці сеї каденци

⁷ Так Підгір і Ц, в друк: выгратися.

Спасайте ся братия моя возлюбленная, вѣрное стадо Христово, роде избранный, языку святыи, царское священіе, людіе обновленія — Рускій благочестивый народе — с а м и¹

Спасайте ся вѣроу, спасайте ся заповѣдми евангелскими, спасайте ся закономъ отеческимъ, спасайте ся честнымъ и цѣломудреннымъ житіемъ¹

Пребудѣте въ церкви, пребудѣте въ оградѣ, пребудите во соборѣ¹, пребудѣте въ законѣ, пребудѣте въ съгласіи, едности и любви¹ (А 241, У. 1035—6)

Намалювавши такой яскравий, дійсно переконуючий образ контрасту тих вовків-лжепастирів, наюшених на стерві церковнім, і дійсного сердечного пастиря, що зібрав облишену, збентежену отару і навчив її самій давати собі раду закономъ любови, автор дійсно міг спитати своїх противників: чи можна було такой виступ патріарха назвати «неславним і безпожиточним»?

В такомъ разі, розправляє він, — і діяльність Христа треба назвати «дурною і непожиточною» Коли він поминув «архиереів і пастирів безплодныхъ», що позасідали «міста церковні» «в широких реверендах»², «пильнуючи обідів і вечерь торжественних та величаючись на торжищах». Коли зняв з них «духовенство духовного строенія» і переложив його на простих сітоткателів і риболовів, а нарешті і кожем'яків до сеі гідності прилучив.

Также властне и патріарха, слѣда Христова держачи ся, учинилъ тымъ которыхъ быти не еретиками, не отщепенцами, не развратниками благочестія досвѣдчилъ³, — церковь Христову и своего пастырства мощь строенія злецилъ, и якъ еи⁴ хранити отъ ереси Антихристового учения, научилъ,

Анны⁵ и Кайафы оставилъ

Архіерее широко реверендые и на лектикахъ⁶ колышущіе ся пренебрегль

А бискупи саки по Римѣ гонячіе⁷ ни за что быти и разумѣти ся судилъ¹

Видите ли, яко патріарха слушне и пристойне учинилъ, якъ на простыхъ — вѣрныхъ свѣтскихъ людей, православныхъ христіанъ церковь Христову вложилъ и строеніе въ ней поручилъ¹

Але вы, бискупи, по тому вашему обличенію што учините? Вержете ся, вѣмъ, зась до того надымая, мовячи

«Тые хлопи простые въ своихъ кучкахъ и домкахъ сѣдятъ, а мы предся на столахъ епископскихъ ле ж и м о¹

«Тые хлопи зъ одное мисочки поливку albo борщикъ хлебчють, а мы предся по колкодесять полмисковъ розмаитыми смаками уфарбованыхъ⁸ по ж и р а е м ъ¹

¹ Се з У., в Арх і Підг нема

² Католицькі рясі

³ Акты і Ц досвѣдчивши, у У. сього слова нема

⁴ Друк: ей, Ц · ся

⁵ Друк і Ц · и Анны

⁶ Друк · лектыхахъ

⁷ Що ганяють по Риму за папскимъ посвященіемъ

⁸ Се про різнокольорові поливки, див вище

«Тые хлопи бѣтцкимъ або муравскимъ¹ кгермачкомъ ся покрывають, а мы предся въ гатласѣ, ядамашку и соболехъ шубахъ ходимо!»

«Тые хлопи сами и панове и слуги собѣ суть, а мы предся предстоящихъ барвяноходцевъ² по колкодесять маємо!»

«Передъ тыми хлопи,³ нѣхто славный шапки не здойметъ, а передъ нами и воеводы здоймають и низко вклякають!»⁴

На тоє кокошене, панове бискупы, вамъ отповѣмъ так

Архиреее они, Христа убивше, подобные вамъ, не на мѣстахъ ли епископскихъ сидѣли такъ же яко и вы? Але хлопи Христовы лѣпше отъ нихъ были, и нынѣ суть!»

Они чрево не также ли ладовали якожъ и вы? Але хлопи Христовы, алчуше правды, лѣпше отъ нихъ были, и нынѣ суть!»

Тые трупы не также ли мякко и коштовне убирали якожъ и вы? Але простаки⁵ одноризные⁶ лѣпше отъ нихъ были, и нынѣ суть!»

Тые предстоящими не такъ же ли ся были окружили, якожъ и вы? Але хлопи Христовы, самослужные собѣ, лѣпше отъ нихъ были, и нынѣ суть!»

Тыхъ Пилаты и Ироды не также ли почитали и передъ ними уклякали, якъ же и предъ вами? Але хлопи Христовы, гоненые и оплюваные, обезцещенные, поруганые, посмѣяные, битые и убитые — лѣпшие и цнотлившие и славнѣйше отъ нихъ были, и нынѣ суть!»

Также и вы, панове бискупы, сѣдите на мѣстахъ епископскихъ, але на достоинствѣ и учтивости не сѣдите!»

Селами владѣете, але вашими душами диаволь владѣеть!»

Пастырями ся зовете, але есте волки!»

Священными ся зовете, але есте прокляти!»

Епископами ся именуєте, але есте мучители!»

Духовными ся быти разумѣете, але есте поганцы и язычници!»
(242= 1037)

Тут кинчається сей видділ, присвячений розпорядженням патріарха. Прегарно збудований, тонкий і делікатний, незважаючи на допущені місцями умисно грубуваті вирази, перейнятий глибоким моральним почуттям, він чи не найкраще з цього, що нам зосталося з нашої релігійної літератури! Гідно займає місце поруч попередньої сатири на єпископів як літературний твір. Ідеологічно ж виїмково цікавий як один з яскравіших проявів впливу на сьомо аскета-старовира ідей свобідного християнства, свобідної безпастерської церкви, — відгомонів великого реформаційного руху, що такого правовірного приклонника старої церковної традиції приводив до тез діаметрально протівних, напр., соборові 1509 року⁷.

¹ Дешеві сорти сукна (бецьке і муравське) Кгермак — свитка, те саме слово, що «армяк»

² Слуги, убрані в «барви».

³ Хлопами

⁴ Так Цар л 386, в друк (Акты і Усп.). кланяються

⁵ Так друк, Ц пророки

⁶ Так Цар, Акты и У. однорозные

⁷ З сього приводу в літературі виникало питання, наскільки в сім пункті Вишенський відійшов від православної правовірності Костомаров, вперше використовуючи видані ним писання Вишенського для характеристики тодішнього культурного життя, добачав в обороні соборності Філалета («Апокризис») певне розходження з православним церковним устроєм, не згадуючи Вишенського спеціально, він одначе тим самим кидав тїнь і на Вишенського (Южная Русь въ концѣ XVI в — т I, с 697 нового вид.). Куліш

На сім, одначе, автор ще не скінчив своєї полеміки з другим мотивом унії. Владики відкликаються до свого єпископського права, виложеного ап Павлом («Внимайте себѣ и всему стаду, въ немъ же васъ Духъ св поставилъ єпископы пасти церковь Господа и Бога»). Вишеньському ще треба відсудити владик-уніатів від сього права Він нагадує ім, які то моральні прикмети вважає для єпископа обов'язковими той же ап. Павло Там згадується, що єпископ має виказатися добрим свідомством, і се дає авторові привід у дуже сильній і цікавій формі пригадати ті дороги, котрими здобувалися владичтва в Польсько-Литовській державі.

Хто жъ давалъ за вами свѣдѣтельство отъ православныхъ, скажѣте ми? А если показати не можете, тогда я вамъ показати хощу, хто давалъ за вами свѣдѣтельство!

Первое — вамъ посвѣдчили румянцѣ, то єсть чирвоныє золотые, зъ бѣлыми великими таляры, полталяряками, орты, четвертаки и потройники А то якъ? Ото такъ што славнѣйшимъ секретаромъ и реферндаромъ, похлѣбцамъ и тайнымъ лгаромъ єго королевыхъ милости! Абы ся причинили и свѣдчили, якъ годный человекъ на панствования бискупскихъ доходовъ и пожитковъ и своволного и вшетечного мешканя за тыхъ имѣнйяхъ и селахъ бискупству належачихъ За которую причину¹ тому особѣ² завивши въ папѣрецъ — сто или якъ ся трафитъ червоныхъ золотыхъ въ руку тыць! Другому зась тыхъ же шафранцовъ очелюбныхъ, завивши также — въ руку тыць! Отправивши же румянолюбцовъ потомъ ступѣмо до поне-славнѣйшихъ³ особъ: тымъ зась ворочки⁴ понаполнявши — овымъ великихъ бѣлыхъ таляровъ, овымъ зась полуталяровъ, овымъ ортовъ и четвертакъ — тому въ руку тыць, овому тыць и сему тыць! А писаре-драчѣ южъ не бракують и потройники зъ грошами берутъ и деруть!

Тые ходотає, панове бискупы, за вами свѣдчили, як єсте годни на сволное житіє сель єпископскихъ!

Свѣдчилъ зась «поклонъ» — нѣкоторая чырвоныхъ тысяча въ кишению королевскую!

А до того свѣдчило вамъ ваше злоє сумнѣня. ижъ єсте обѣщали вѣры отрвещи ся и Антихристу поклонити ся — што и skutкомъ єсте постигли и желаємое исполнили! (А 244—5, У 1041—2)

Так дійшовши єпископства, які духовні прерогативи можуть мати сі владики? На який підставі вони можуть підноситися над громадою вірних, противитися їх соборові, дока-

(Исторія возсоед І с 313) і пізніше Франко (Ів Виш с 212) брали православноє Вишеньського в оборону Франко висловив гадку, що Вишеньський був тут речником ідеї «народної южноруської церкви», котрої «всенародний, всесловний характер» почав вироблюватися ще в XV в і тривав аж до часу, коли «з одного боку унія, а з другого боку московська централізація і казенщина не підкопали його» Але, як я вище зазначив, якраз західна реформа, почавши від XV в, запліднювала українське життя ідеями церкви-громади

¹ «Ходатайство»

² Окремо

³ Так би сказати «полупочтенных».

⁴ Горбинки.

зувати, що собор, зложений з духовенства і вірних, не може відставити владик,— як то було в полеміці про Берестейський (православний) собор, що викляв владик-уніатів і просив короля відібрати від них «хліби духовні» (бенефіціі)?

Духъ ли Святыи васъ поставилъ епископи¹ пасти церковь Господа и Бога, или духъ Антихристовъ — пасти чрево и множити несътое лихоимство?

Не явно ли всему свѣту, якъ самого преисподняго Веллара¹ Духъ васъ поставилъ и его жертвное лакомство?

Чимъ же вы ся надъ поповъ православныхъ вышшими въ спасеніи душевномъ чините?

Въмъ, яко вышше есте, и я васъ признати мушу,— але чревомъ раскошнѣйшимъ, и горломъ сластолюбнѣйшимъ, и лихоимствомъ несътѣйшимъ Тымъ есте вышшій отъ поповъ православныхъ, а не спасеніемъ душевнымъ

А спасеніемъ душевнымъ не толко отъ поповъ, але и отъ простыхъ свѣтскихъ православныхъ такъ далеко меншими и послѣднѣйшими есте, яко изъ Іерусалима до Рыма и далѣ!

И хвалите ся тымъ титуломъ епископскимъ, а не достоинствомъ,— мовячи, яко не мають власти духовенство православныхъ, егда съ предѣловъ законныхъ выступите², вас низлагати, измѣтовати и клясти

Такъ вѣдайте: не толко очи здоровые ока гнилого усмотрѣти и осудити могутъ, и власть имають, але и само тѣло церковное, тоестъ простые христиане по Христову гласу скверно-началника изверечи, осудити и прокляти власть имають, да не съ тымъ блазненнымъ окомъ (или пастыремъ) въ геенну внидуть! А священники православной вѣры, поборники благочестія, въ своемъ степеніи неподозрѣные, таковую силу, власть и началство имають правду евангелскую боронити и о ней ся до крове заставляти, якоже самъ Христосъ и прочи апостолы!³

И азъ убо грѣшный мнихъ Іоаннъ первой васъ навпоминаю, да ся къ Богу обратите, и покаяніе за дерзнутое вами, и другого злого житія плоды достойные показавши сѣворѣте. А если не хотите — проклинаю васъ отъ Отца и Сына и Святаго Духа, да есте прокляти и нынѣ и въ будущій вѣкъ. Аминь (А 243, У. 1039).

Дуже ефектний оборот! Враження сеї клятви — котрої наслідок Вишенський заповідає далі такий, що трупи проклятих розсіплються «до общего всѣхъ воскресенія» — ослаблюється тим, що вона не закінчує слова, а стоїть у середині свого розділу про єпископське право, і далі автор говорить про те, якими дорогами владики дійшли свого епі-

¹ Сатани

² Тут в оригіналі лайлива вставка, можливо, дописана автором потім; вона розтягає непотрібно фразу «и отъ жоны властное — своей церкви вѣры восточной до курвы римской на блудъ отбѣгати хочете и оную вшечетницу, наблудивши ся тамъ зъ нею, и еще тайно до чистого ложа облюбеници — церкви Христовы приволокати изволите» Можливо, натяк на подорож Потія і Терлецького до Рима і потім виступ на соборі нібито православним

³ Знов принцип пресвітеріанської церкви! Він став приводом до гарячої полеміки під час відступства Смотрицького, але літав у повтрі і в останніх роках 1590-х, тільки не дійшов до своїх логічних висновків

скопства.— Я навів се вище, переставивши сі уступи так, як вони повинні були б бути розміщені автором.

За тим у нього йде коротка відповідь на третій «стих», котрий він іронічно вважає можливим тільки підтвердити, «без всякої забави» (проволюки) — що владики дійсно втекли «оть убогихъ до богатого .. оть неволникъ до самого своволного .. оть уничиженныхъ въ мирѣ до вѣкомъ симъ царствующаго... оть члонковъ Христовоихъ патріарховъ отторгших ся до головы антихристовы, папы прибѣгли» (А. 245, У. 1039)

Наступає третя частина писання, як відповідь на закид про чудо в Бересті, що його Вишенський непотрібно зв'язав з мотивами унії.

Православні пустили чутку, що Бог чудом виявив неправду Берестейської унії: коли в Бересті на знак довершеного об'єднання священник-езуїт став служити католицьку «мшу» в православної кафедри св. Миколая, вино в чаші під час літургії чудесно перетворилося у воду. Про се, як каже Скарга, ходили по руках листки, що робили, видно, неабияке враження, коли при кінці своєї «Оборони» він уважав потрібним виступити проти сеї легенди, доказуючи, що в кафедрі св. Миколая ніхто з латинників під час собору не служив, а як трапилось то комусь з «греків», то, видно, через недогляд — замість вина води наляв. Вишенський виступає проти такого «махлюйства» і доводить, що чудо сталося дійсно Але відки він знає, коли не був у тих сторонах. Він переконаний у тім по аналогії з чудом афонським, що сталося там, коли царгородський уряд схотів змусити афонітів до унії, і латинські священники з цісарським військом прийшли на Афон заводити католицьке богослужіння і служили на православних престолах. Переказує звісну нам повість, у коротшім варіанті вписану до Супрасльського збірника 1540-х років (вище).

Тоді, мовляв, сталося таке чудо, що під час проголошення унії в Ксеропотамській монастирі церква впала і подала всіх тих «преступників», одна ж стіна стоїть, похилившись, і досі на страх і пам'ять сього чуда Автор доволі тяжко і малоцікаво, з подробицями, що для його теми нічого не дають, переказує сю афонську повість. Не знати, чи бажання можливо ближче триматися її тексту зв'язує його, чи взагалі епічне оповідання не було його стихією, що воно йде так тупо і тяжко. Переказавши його з усіма непотрібними для сього писання подробицями ¹, автор висловлює пере-

¹ Тут ркп Царського доповнює прогалину в ркп Архангельському, і навзаєм — в ркп Царського потім настає прогалина, яку виповнює Архангельський рукопис. А саме. в оповіданні про облогу вежі (пірга) в Зограф-

конання, що — по аналогії — владики повинні б вірити і Берестейському чудові, — коли б Антихрист не засліпив їх розуму! По смерті вони побачать сю лжу і засліплення — в сім же житті автор кінець кінцем полишає їх власній волі. По всім попереднім напруженні гніву, обування, жалю в сій останній частині його твору проступає реакція. Голос автора лунає спокійно, зрезігновано. Нехай кінець кінцем апостати самі тримаються «Скаржиних книг», до котрих посилають православних, а сих лишать при «правицях руських», котрі зневажають¹.

ським монастирі промова «Фомы вожда» до латинників уривається при кінці, на словах «аще ли ни» . (Акты с 247 стов II, Усп с. 1046), а в Царськ (л 504) вона продовжується «аще ли ни, от помышления нашего будите», і наступає відповідь латинників: «Овыи же рекоста: От Бога есми и во владыку Иса Хрта вѣрны» і т. д. Латинники обіцяють Хомі й його товаришам, що їх помилують, коли вони приймуть відміни римської віри. По сім наступає відповідь обложених: «Преподобныи же къ нимъ рекоста: Се убо и мы истинное обрѣсти хоцемъ и поругати ся вашему прелщенію и безумію» (л. 504—5). Середина сеї промови читається в Арх: «(все)ленную. И во утверждение право правящих написаша и предадоша» , а в Цар. ся промова слідом уривається і відновлюється тільки при кінці Я не вважаю потрібним наводити тут сі доповнення ркп Царського, бо для характеристики творчості Вишенського ся повість взагалі не має значення.

¹ В сім місці ркп. Царського (л. 517) знову доповнює Арханг. ркп , і з огляду, що з літературного погляду се доповнення має більше інтересу, я наводжу його, стираючи пізніші зміни і по змозі наближаючи, хоч потрохи, до правдоподібного оригіналу (важливі відміни зазначаю в примітках, менше значні полишаю без зазначення); початок доповнення (де уривається текст Арх.) відзначаю зіркою:

Але то чуднейшая, ижъ тые маленькіе правилца рускіе соромоту вѣчную нынѣ и въ будущемъ вѣкѣ вамъ зѣднали!

А то чому? — Для того яко не по ихъ повелѣнію злодѣйски и волчеобразно въ церковь Хрстову есте влѣзли и чимъ нѣсте были — звати есте смѣли: пастыри, священники, епископы! Которые правилца¹ не терпячи тоє кривды и того голоса вашего имени дотолѣ² ца вась кликали, кричали и волали, ижъ³ вас с того мѣста, с тоєй части и доостоинства изгнали.

И для того ихъ зовѣте малыми, што⁴ священство лживое показали, объявили, обличили⁵, осудили й до конца обелжили.

Видите ли, яко потварш на их, ижъ ихъ⁶ малыми быти разумѣте?

Видите ли, яко болшихъ, от всей вседенной наполненныхъ собравши писмъ надъ тые малые показати не можете⁷. Тые малые⁸ великую ложь до к(г)рунту потлумляют и на свѣтъ болшей оную⁹ выставляють, и всѣмъ яко да ся стерегутъ неправды знати дають.

Видите, яко ихъ от зависти гнѣва, вражды, — яко малымъ суть, потваряете.

¹ Ркп . правила

² Дотолѣ

³ Иже

⁴ Что

⁵ И обличили

⁶ Додаю сі два елова на здогад

⁷ Тут роблю перестановку, в ркп слова. «показати не можеть» стоять після «знати дають».

⁸ «Тые малые» додаю тут від себе.

⁹ Ркп. оныє.

(Нехай) православные у маленьких правилецъ при правдѣ дома съдять нехай дома у маленькихъ правилецъ истинны пилнують, нехай дома маленькими правилцами ся спасають, которыми безъ вон(т) пеня всякого спасты ся чають и запевне спасут ся А вы южь тамъ зъ великими Скаржиными яко хочете такъ собѣ поступуйте! А вы южь тамъ якъ хочете, такъ мудрствуйте! А вы южь тамъ якъ хотите, такъ ся дмѣте, нагинайте, кокошѣте, въ гору возносьте и вылетайте! Будите собѣ кромѣ насъ! Мы же съ Христомъ Богомъ нашимъ и нынѣ и въ будущемъ вѣцѣ, дасть Богъ — запевне бытъ ся сподобимо, которому — т д — аминь (А 252, У 1053)

Кінець? — ні! ще килька гадок про domo приходять на думку авторів: Може, йому зроблять закид за гострий і з'ідливий тон його писання — «яко доразливе и ущипливе мовить»²

А они суть толсты¹

А они суть красны¹

А то чему² Для того ижь³ истинна в нихъ съдить

Для того ижь⁴ золото, серебро, каменіе дорогое, то есть щирость, суть¹

А правда в нихъ царствует¹

Але вы предся оныхъ⁵ зацностей и достоинств не надбавши⁶ православныхъ до Скарги заганяете

Позволю⁷ вам и того нехай пойдуть! Скажите жъ ми тоє найдуть ли тамъ у Скарги правду²

Найдуть ли тамъ судъ⁸ и правду?

Или утаило ся вамъ тоє, яко православные многократнѣ и без личбы прибѣжище до Скарги творят, а послушаючи⁹ правды знати не могут²

Или не вѣдаете, яко православные Скаргу всегда послѣдуютъ, а справедливости своему у тиску, бѣдѣ, кривдѣ никакоже отнесты не могут²

Или не слышали есте того, яко православные Скаргу всегда именуют а от Скарги о правдѣ николи ничего слышати не могут²

Для того ижь¹⁰ ть великіе книги сумнѣня своего пред ними затворил¹

Оглохъ, онемѣлъ! И суду праведного они¹¹ показати не хочеть, своей вѣрѣ¹² и прелести¹³ догожаючи

Чого-жъ далей православныхъ книгъ нудите — которые всегда служат и въкъ свой служачи потеряли суть? Чого жъ далей у православныхъ хочете?

На сім уривається текст «Писания до епископів» у ркп Царського, і не знати, чи в протографі сей варіант переходив потім у се закінчення «Писания», яке читається в Арханг. ркп — чи текст Царського походить від іншої редакції «Писания», яка не мало того закінчення, що в Арханг ркп Априорно можливе, що «Писание» мало спочатку інше закінчення — таке, як у Цар, але Вишенський був незадоволений таким блдим і невизрастим фіналом, зчеркнув його й дав те енергійне закінчення, яке тепер читаємо в друкованім тексті (з Арх). Але я не бачу зараз підстав для рішення сього питання і не маю в нім ясної гадки

¹ Красные

² Сему

³ Иже

⁴ Избранъ

⁵ Онихъ

⁶ Задбавши

⁷ Позволю

⁸ Суть

⁹ Ркп послушаючи их

¹⁰ Иже

¹¹ Они

¹² Вѣры

¹³ Прелстити

«На тоє вамъ такъ отповѣмъ научилем ся от Христа истины безъ похлѣбства: ложъ лжею, волка волкомъ, злодѣя злодѣемъ, разбойника разбойникомъ, діавола діаволомъ звати». І наводить ряд текстів, де Христом і апостолами вживаються такі різкі вирази (с .252).

Другий докір передчуває автор: «Волно ти мовячи такъ заочно й въ далекомъ кутѣ хочѣже і правдою о насъ такъ безпечне ширмовати! Але коли бы еси тутъ былъ, и тобѣ бы есмо тотъ языкъ якъ и Никифору затворили и прописнути не дали». На тоє вамъ тако отповѣмъ: «Не для далекости отъ васъ будучи я правду смѣле мовлю и правдою васъ постигаю, але за правду и умрети изволяю, аще Богъ даруетъ! Да знаете и помолѣте ся Богу, да васъ сподобить и зраковиднѣ отъ мене реченное слышати»

Автор готов сказати їм се і в очі, і бажав би, і земляки його кличуть — «но еще волѣ божей на сіе нѣсть», щось стоить ще на перешкоді його повороту на Україну. Але приклад Никифора, не знати, чи підданий пам'яттю самого автора, чи справді переказаний йому як погроза, піддає йому охоту сказати противникам на прощання ще кілька слів про безнадійність всяких таких репресій їх на православних, як от сей арешт і засуд Никифора, патріаршого екзарха, присланого на Берестейський собор і обвинуваченого польським урядом, цілком безпідставно, в політичнім шпiонстві.

Албо мнимаєте и Никифоровъ языкъ, которого затворили есте и не слышите его — вашу неправду обличающій, яко нынѣ мовчить и безгласенъ естъ?

Такъ вѣдайте, ижъ болшей теперъ на васъ кричить и обличаетъ, нижли перво, коли въ затворѣ не былъ! Затворили есте его въ Малбурку, да не видить Кракова, Лвова и Варшавы и прочихъ мѣсть. Але отъ презацнѣйшаго града — горняго Іерусалима затворити есте его не могли! Мнимали есте затворомъ утолить языкъ Никифоровъ, а того не вѣдаєте, ижъ тымъ вязенемъ вашихъ пановъ — бѣсовъ воздушныхъ, поднебесныхъ болшей мучить, сѣчетъ, уморяетъ, и васъ имъ служащимъ такъ явно и голосно обличаетъ, ижъ ажъ тотъ крикъ аерныхъ воздухъ пролетѣвши, небесные круги проникнувши у престола св. Троицы опираетъ и ваше мучительство и неправду до конца обнажаетъ голу, безобразну, безвстыдну, яко едину машкару и курву вшетечную всему свѣту на земли и на небеси явно чинить . Обличаетъ васъ на земли, яко вы правдѣ сопротивници, гонители и мучители есте ся стали, лжи же Антихристовы поборници вѣрные слуги и таинники, секретарѣ и заступники быти ся показали (А 253, У. 1056).

Даремно тому «латинници, Антихристово племя и наслѣдіє», відгрозуватимуться, що вони мають власть и началство «отъ Антихриста дарованное» мучити й катувати православних,— се їм нічого не поможе Хіба, може, когось заблудящого вдасться їм до себе притягти, а з вірних нікого.

А отъ православныхъ убо и въ жизнь вѣчную нареченныхъ восточное церкви послушныхъ сыновъ — не надѣйте ся, папы римскіе, кардиналы, архиепископы, епископы и всякое лживое священство латинского почту!

Не надѣйте ся, власть мирская, король и всякое преложество, и всякъ послушникъ папы римского!

Ежь¹ зъ вами ни въ чомъ ся соглашати православныє не хошуть, — и папъ поклонити ся не изволят!

Не надѣйте ся нынѣ, не надѣйте ся завтра, не надѣйте ся позавтра, въ придушее время и въ вѣки вѣковъ Амипь (А 254, У 1057).

Такъ гідно і величаво кінчиться сей твір — найвартіший твір письменника, найкращий утвір з усеї сеї полемічної літератури і взагалі сеї доби; найкраще, на мій погляд, з усього того, що взагалі нам лишило наше релігійне письменство. Тому я так уважно спинився коло нього і повибирав усе краще, що в оригіналі часом губиться серед різних відбігань і всяких інших конструктивних помилок. Як видно було з вищесказаного, твір не визначається суцільністю. Се кілька окремих частей: головних три, з котрих деякі деляться на віддїли і підвіддїли — зв'язані тільки єдністю провідної ідеї, єдністю настрою і чуття. Єсть місця прегарні, і єсть частини слабші, що утомлюють увагу й ослабляють враження від тих перлин творчості, розсаджених між ними. Сильні сторони таланту Вишенського глибоке і щире моральне почуття; делікатність і вразливість, що відбирають надмірну суворість у його церковного ригоризму; сильна уява, що перетворює гадки в ряди багатих і яскравих образів, напруженість емоції, що знаходить відповідну виразистість у словесній формі, — сі позитивні сторони відбилися в щасливіших місцях сього писання в усій силі і повності. Благородність настрою і почуття нейтралізують грубість виразів. Вони не ображають нашого естетичного почуття, бо в них дійсно нема ніякого смакування грубості, нема цинізму — тільки шукання сили виразу в сій «простій», ще такій невіробленій і неповоротній і бідній мові! Деякі часті звучать як музика, як поезія, — навіть у сій грубуватій формі²

¹ Акты якъ

² Ще кілька яскравих образків або характеристичних фраз, спорадично розкинутих у сім творі, і в тісно спорідненій з ним апологіі нічного чину хочеться мені навести, перше ніж попроситися з ними.

Докоряючи «мирянинів» за посмівання з ченців, автор по дорозі кидає таке високогуманне і для його аскетичної виключності несподіване зауваження проти насмівання з кого-небудь:

«И гдѣ-ж еси тоє в Писани знашоль, или отъ которого учителя писаніе читаючого то еси слышалъ, яко повелѣваеъ не толко зъ инока, сина божія, але и съ простого христіанина — и не толко съ христіанина, але и зъ иновѣрца, жида и поганца да ся смѣшъ и ругаеъшъ?» (214).

Представляючи тому ж мирянинові, як хитро здурив його диявол, він дає такі образки.

Сатиричні частини незвичайно вдатні. Високий широкий настрій, свобідний від яких-небудь особистих рахунків, благородний лет гадок — се те, що дає їм справжній артистичний смак. Повні ж спочуття образи «бідників» і гуманне переконання в їх людській гідності лунають як далекі блискучі зірниці — дорогоцінні вістуні нової української доби.

«Видишь ли, яко еси окраденъ отъ того злодѣя, што хитро ровы рыеть и ямы ¹ подкопываетъ, да внутрь влѣзши скарбъ цноты и учтивости украдетъ?»

«Видишь ли, яко еси разбитъ отъ того разбойника, который въ дубровѣ ся крыеть и на могилу часты възбѣгаетъ виглядуючи, да нѣ кто того купца, православного въ вѣрѣ, оружіемъ ереси безбожия разбьетъ?» (215)

Роз'яснюючи текст ап Павла, Вишенський так малює сучасних владик.

«Присмотритесь только пилно — отворивши зеркало сумнення своего: не вашъ ли образъ, и пристригане бороды ² на смѣхъ чорту пекелному пристроено Павел святей ³ ознакомиль мовячи: «аз бо вѣмъ се, яко внидутъ волцы тяжцы въ васъ нещадяще стада?»

«Что есть внидутъ?» То есть силою, помощю, хитростю, челоукоу-гожденіемъ и лихоимствомъ влѣзутъ, вдерут ся, вкрадутъ и утиснут ся ⁴ гвалтомъ в началство

«Что волцы тяжцы?» То есть начальствуемые (!) мнимые пастыри, драпѣжники ⁵, лихоимцы, идолопоклонницы сребролюбия и невѣріемъ еретицы

«Что есть нещадение стада?» То есть погребение ума пастырского въ пожиткахъ дочасныхъ. Которые вълну овечую лупяты, дерутъ и молоко кровавого ихъ поту пють, и всегда ся зъ нихъ насытити ишуть, а оныхъ паствою евангельскою ⁶ проповѣдью ⁷ истинны по должному закону пастырскому не пасутъ и от глада словесныи овцы Христовы поморили суть» (1040)

Описуючи католицьки триумфальні обходи в Бересті, після собору, в паралель латинських заходів на Афони в 1276 р., Вишенський дає такі їх образки

«Узрите въ овдешней (афонській) згодѣ и берестийскую згуду

Узрите зъ овдешнее любви тую любовь — поганскую, которую бискупы залецаютъ въ началъ згодное книжки

«Узрите, мовлю, увесь поступокъ берестейскій зъ овдешнего поступку въ той мененой згодѣ, соединении и любви ⁸

«Узрите триумфы, де деум лядвamuсы, и тоє по (д) руку вожене и по паръ хожене, которое ксендзове бискупы на кермашъ съ церкви ⁹ идучи залецаютъ

«Узрите подобныхъ и миролюбныхъ ксендзовъ — тогда бывшихъ мниховъ того монастыря (афонського), въ которомъ ся тоє чудо на обличение нечестия ихъ стало» (1050)

¹ Цар

² В Арх пристигане бодро, Підг пристригане бодро Цар (с 491) пристриганіе бород Автор закидає владикам-уніатам, що вони, вдаючи православних, не стали голити борід зовсім, як латинські духовни, а тільки підстригали

³ Царськ

⁴ Царськ (друк устигнут)

⁵ Царськ

⁶ Царськ и друк евангельской

⁷ Друк і Царськ проповѣди

⁸ Царськ соединеной любви

⁹ Царськ кермаш церкви

«Терміна о Лжи». При кінці «Писанія до єпископів» Вишенський висловлює скромне переконання, що сим писанієм пускає він на вітчину, «в предѣлы ваши», «отъ источника истинного почерпавши поточок малый» — «але хочъ же ся видить малый, однакъ, чаю на Бога, якъ алчущихъ и жаждущихъ правду видѣти достаточне напоить, насытитъ и удовлить» (с 252. II). Не рiшаючись за якимись, нам незвiсними перешкодами, їхати на Україну,— куди його послав патр. Мелетій і «вытягала» «братская любовь» православних,— він задумав поки що замість свого живого голосу дати землякам збірку своїх писань і виладив її в тім складі вищеподаного оглаву, або «краткословія» — як він його сам назвав (див вище).

Сталось се десь коло р 1600 (1599—1600). Так можна міркувати з того, що до збірки не увійшов «Краткословний отвѣтъ» на книгу Скарги, написаний десь у перших роках 1600-тих, а увійшли писання з рр. 1597—8

Другий мій довід — чисто психологічний. Я думаю, що охоту до спорудження сей збірки Вишенському піддала острозька «Книжиця» 1598 р., де він побачив уперше своє слово друкованим, і воно посіяло в нім гадку — виладити збірку самих своїх писань також в десяти розділах, як та острозька «Книжиця».

Він так і назвав сей збірник «книжкою»: «Книжка Іоанна мниха Вишенского, от Святыя Афонскія Горы, в напомяніе всѣхъ православныхъ христіанъ». Адресована вона: «Братствам и всѣмъ благочестивым в Малой Росіи, в Коронѣ Польской жителствующимъ иноческаго чина общежителем: архи-мадритом и священноиноком и честным монахом, и інокіям — всѣм сестром нашим, и прочіим тшательем церковным — благодать Господа нашего Ісуса Христа и любви Бога и Отца и причастіе Св. Духа буди со всѣми вами»¹.

¹ Я знайшов потім сей здогад про вплив появи острозької Книжиці на план Вишенського у Возняка (с 154), така паралельна поява однакового згаду незалежно від себе має значення як критерій правоподібності, тому й зазначаю сю стрічу гадок. А хронологія «Терміні» має чимале значення для висвітлення розвою творчості й ідеології Вишенського, тому я й звертаю увагу на сю хронологічну подробицю.

Франко (с 391) покладав «Терміну» на пізніші часи, тому що вважав уміщену в ній «Пораду» за твір пізній, написаний після 1608 р (себто після смерті Острозького — з огляду на згадку про смерть Костянтина Острозького, обговорену вище). Житецький з сею згадкою не рахувався, тому поклав сю збірку на р 1597—1600, «а в кождім разі не пізніш 1607—8 р» (с 504). Так думав і Куліш, вважаючи сю згадку пізнішою допискою (Возсоед I 199). Натомість Голубев посував «Пораду» аж на після смерті Януша Острозького (II Могила II, с 9 дод С 37). Возняк, ближче не розбираючи сей хронології, кладе «Терміну» між «Порадою» і розборами книги Скарги.